

A Magyararkanizsán élő etnikumok térkijelölő gyakorlata a 18–20. században*

ZOLTÁN KLAMÁR
TERRITORY MARKING PRACTICE OF ETHNIC MINORITIES LIVING
IN MAGYARKANIZSA IN THE 18TH – 20TH C.

904(439):246:726
316.74(=163.41)(439):2
39(439):246

Ethnography. Sacral monuments. Hungarians. Serbians. Catholicism. Orthodoxy.

*„Távol legyen másban dicsekednem, mint
a mi Urunk Jézus Krisztus keresztjében.”
(Pál levele a galátákhoz 6.14.)*

A város etnikai térszerkezetének változása

A kistáj központjának számító, a Körös-patak és a Tisza határolta ártéri teraszon fekvő település – mely 1920-tól a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, majd az idők folyamán a szétesett Jugoszláviától a Szerb Köztársasághoz került – az Árpád-kortól a török elleni felszabadító háborúk Bácskára való kiterjedéséig folyamatosan lakott volt.¹ 1686-tól azonban az átvonuló seregek és az időnként portyázó kisebb csapatok állandóan veszélyeztették a településen lakók létét és vagyoni biztonságát.

Alig hagyták el Ókanizsát² és sok más Tisza menti helységet addigi lakói, máris újabbak érkeztek a helyükre: 1687 decemberében és 1688 januárjában az elnéptelenedett településeket katonáskodó szerbek foglalták el.³

A lakosságcsere gyors lezajlását a vidéken járó térképész, Johann Kristof Müller 1706-os datálású térképe – *Markt alt Kanisa* – ugyan nem jelöli, de a részletes utcahálózatzból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a beköltözők a szellemvárosban gyorsan kijavítható lakóépületeket, templomokat találhattak.⁴ A szerbek folyamatos beköltözése a két zentai csata között azt eredményezte, hogy a 17–18. század fordulójára a táj teljesen elveszítette magyar lakossági többségét.⁵

A vidék polgárosítása az uralkodó Mária Terézia által összehívott 1741. évi országgyűlésen mondatott ki.⁶ A megyei joghatóság a terület bekebelezésére többször

* Elhangzott a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja és a Selye János Egyetem Tanárképző Kara által szervezett, Jelek a térben című konferencián Komáromban, 2006. október 27-én.

is kísérletet tett, de a Haditanács vonakodott teljesíteni a megye által kikényszerített uralkodói intézkedést, és 1743-ban Ókanizsát és Martonost még tisztán határ-településnek tartották, melyek – a tanács szerint – nem voltak megyei joghatóság alá vonhatók.

A polgárosítást megelőzőleg, a szerb határőrök választhattak, hogy helyben maradnak-e és viselik a közterheket vagy az új dunai és szávai határörvidékre költöznek. A maradók 1745. november 1-jétől viselték a közterheket.⁷

A magyar lakosság visszaszivárgása a 18. század első évtizedeiben megkezdődött, 1745-től tömegessé vált,⁸ de szervezett telepítésre csak 1751 után, a kiváltásos kamarai területbe tartozó és szabadsalomlevéllel ellátott, mezővárosi jogállást nyert⁹ – egykori határőrsánc Ókanizsa – településre történt, amely elkezdte használni a Magyarkanizsa nevet.

1755-ben a magyarok aránya háromszorosa volt a szerbekének, majd egy évtizeddel később már 80%-ra emelkedett a magyarság lakossági túlsúlya. 1765-ben Magyarkanizsán 180 határőrházat írtak össze.¹⁰

Közel száz év elmúltával a 19. század eleji, vármegyei leírás településeket bemutató részében a következők olvashatók: „Ó vagy magyar Kanizsa, jól épült vegyes magyar rácz m. v. a Tisza jobb partján, Szegedtől délre 3 ½ mérföldnyire. Számlál 9137, u.m. 7724 magyar kath., 1297 ó hitű, 4 evang., 112 sidó lak. Kath. Paroch. Templomú. Synagóga, Városháza. A helységtől ½ órányira van a Tisza révje, mellyen Torontálba járnak át. Határja melyet a telecskai dombok hasítanak keresztül – szálásokra van felosztva. Földje fekete, s szép buzát, kukoriczát, sok kölest és dohányt terem. Marhatartása virágzó. A Tisza mentében, és a Körös ér körül sok posványai vannak.”¹¹

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Magyarkanizsának a tanyákon élőkkel együtt 16 655 lakosa volt. (A városlakók száma valójában 11 783 lélek, hiszen a tanyákon 4872-en éltek.) Ebből 28 német, 2 szlovák, 1 horvát, 329 szerb és 266 zsidó. Vallás szerint 16 277 katolikus, 22 görög katolikus, 53 református, 20 ágostai, 378 görögkeleti, 1 unitárius és 266 izraelita.¹²

Az 1981-es népszámlálás adatsoraiban még kimutatták a nemzetiségeket, de a felekezeti hovatartozást már nem: 11 687 lakosa volt a városnak, ebből 10 410 magyar, 38 montenegrói, 75 horvát, 2 macedón, 2 muzulmán, 3 szlovén, 725 szerb, 11 albán, 40 cigány és 5 román. A vallási összetételre csak következtetni tudunk: a magyarok zöme katolikus, bár elenyésző számban vannak baptisták, szombatiszták és Jehova tanúi is. A szlovének, a horvátok és a cigányok katolikusok, a szerbek, a montenegróiak és a románok görögkeleti vallásúak. Az albánok és a muzulmánok muszlimok.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy az eltelt háromszáz év alatt a város etnikai és vallási térszerkezete változott ugyan, de arányait tekintve megőrizte a 18. század végére kialakult kondíciókat.

A térkijelölés objektumainak szakralitása, vallási és etnikus kötődése

Az egyháznak fontos tájszervező, tájépítő, illetve a tájba szentségi teret applikáló szerepe a barokk korban szakrális kisemlékek sorának létrejöttét eredményezte.¹³ A 18. század első fele még a didalmasan előretörő katolicizmus térhódításától átha-

tott hétköznapi szakralitását mutatja a város térségében.¹⁴ Egyik legrégebbi szakrális kisemléke Magyarokanizsának a korábban már említett, Johann Kristof Müller térképén *Kalwarien Berg* – Kálvária-hegynek nevezett dombon álló három homokkő kereszt.¹⁵ A kereszték szárvégei lekerekítettek, a közepén állón még ma is megvan az öntöttvasból készült korpusz.¹⁶ A várostól messze, a tájból kb. 10 méter magasan kiemelkedő dombon az egykori Szabadkai út mentén fogadta a látvány a településre érkezőt.

A fokozatosan terjeszkedő, egyre távolabbra nyúló házsorok a 20. század elejére értek ki a domblábhöz. Az út másik felén már korábban, a 19. század második felében, az 1859-ben nyitott temető¹⁷, majd a 20. század elején, a temető mögött épült újabb házsorok fogták keretbe a Kálvária-dombot.

A város katolikus magyarsága a dombhoz vezető út két szélére és a dombot körülölköző mellé stációkat építtetett az első világháború előtt. A stációk téglából készültek, szoborfülkés képoszlopok, oromzatukon kis fakeresztel.¹⁸ A fülkékben elhelyezett festmények valaha csukható vastáblák védték az időjárás viszontagságaitól és csak húsvétkor nyitották ki őket. A stációk állítási költségét gazdagabb paraszt-polgár családok vállalták. Nevüket az építmények lábazatában elhelyezett szürke műkő táblákon örökítették meg. Az első stáció táblája törött, felirata: „... / dicsőségére emeltették: / Pósa József / és neje / Oroszi Rozália.” A második stáció táblája törött: „Isten dicsőségére .../ Sóti Lukács T.../ férje Fehér M...” A harmadik stáció táblája törött, a szöveg nagy részét lecsiszolták: „.../ .../ és neje / Cseszkő Teréz.” A negyedik stáció táblája ép, a feliraton csiszolásnyomok: „Isten dicsőségére emeltették: / özv. Király Ágostonné, Fehér Erzsébet / és özv. Bali Andrásné, Tóth Teréz.” Az ötödik stáció táblája hiányzik. A hatodik stáció táblája ép, rajta csiszolási nyomokkal: „Isten dicsőségére emeltették: / Tukacs József / és neje / Dukai Veronika.” A hetedik stáció táblája hiányzik. A nyolcadik stáció táblája ép: „Isten dicsőségére emeltették: / Törteli Lukács / és neje / Szabó Klára.” A kilencedik és a tizedik stáció táblája hiányzik. A tizenegyedik stáció táblája töredezett, szövege azonban olvasható: „Isten dicsőségére emeltették: / Fehér Rózsa, Fehér Verona és / Fehér Judit.” A tizenharmadik és tizenegyedik stáció táblája hiányzik. A kálvária szakrális terének építményeit a város katolikus magyar lakossága emeltette és gondozta. Nyilvánvalóan ez egészen addig volt így, amíg a liturgikus funkcióját betölthette az építmény. A hatóságok a második világháborút követően, a koalíciós évek végén betiltották a templomon kívüli szertartásokat, liturgikus cselekményeket. A nagy területen álló objektumegyüttest, kényszerűségből ugyan, de fokozatosan elhanyagolták.¹⁹

A város legrégebbi datált szakrális kisemléke az 1866-ban emelt Nepomuki Szent János-szobor. A szent nagy népszerűségnek örvendő egész Közép-Európában – óvta a rossz hírtől, a betegségektől, a tűzvészttől, a szép halál elősegítője is volt és a hajósok, vízimolnárok, tutajosok patrónusaként is számon tartották²⁰ –, nem csoda hát ha „AZ Ó KANIZSAI / AJTATOS HIVEKNEK / ADAKOZÁSÁBÓL” is állítottak egy szobrot a Körös-patak tiszai torkolatához.²¹ Sajátos a szent szobrának sorsa, hiszen az 1960-as évekig, az eredeti patakmeder feltöltéséig állt állításának eredeti helyén, majd a Szent Őrőangyalok katolikus templomának kertjébe helyezték át az időközben megrongált, fejetlen szobrot. Korábbi fotókon jól látszik, hogy a letört bal kezét behajlítva ujját a szája elé tette, míg másik kezében keresztet tar-

tott, rajta korpusszal. A katolikus hívek összefogásával „restaurálták” a szobrot és a megkerült szoborfejet a helyére illesztették. A homokkő szobor ekkor újra kiszínesedett.

Még két szobor áll a templomkertben, az 1882-ben állított Pieta és az 1891-ben készült Szentháromság-szobor. Előbbi fehér márványból készült, az ülő Szűz Máriát ábrázolja ölében a halott Jézussal. Felirata: „Oh, ti mindnyájan / Kik átmentek ez uton / Figyelmezzetek és lássátok / Ha vagyon e fájdalom / Mint az én fájdalom. / KÉSZITETTE / AZ ISTEN DICSŐSÉGÉRE / ÖZV: SMIDL VENCZELNÉ / SZÜL: SPORN MÁRIA VILHELMINA / 1882.” A szobrot állítató „Özveggy Schmidl Venczeliné, szül. Sporn Maria Vilhelmina vallásos érzelmétől indítatva Isten, és a B. Szent Szűz dicsőítésére egy díszes, buzgalmat emelő, és a fájdalmas szent szűznek a keresztről levett, és karjaiban tartó Szent Fiát jelképező kararrai márványból mesterileg készített szobor emeltetett templomunk udvarán, 1200 forintnyi költségen.”²² A szobor fenntartására az özveggy alapítványt hozott létre, a 120 forintot vagyonára tábláztatta. Minderről az érseki hatóság jóváhagyását kérve levélben tájékoztatta Mészáros Ignác prépost plébános 1882. szeptember 11-én az érseki hivatalt.²³

A szobor a tér keleti felén, a kereszthajó bejáratához vezető úton áll. Habár az eredeti, mögötte vezető utat ma már nem használják, és így intő feliratát sem olvassák, mégis sokkal inkább uralja a teret, mint a mellette álló, monumentális Szentháromság-szobor.

A homokkőből készült és igen rossz állapotban lévő alkotás a Bata család anyagi áldozatvállalásának köszönhetően került felállításra: „A TELJES / MEGOSZTHATATLAN / SZENT HÁROMSÁG EGY ISTEN / DICSŐSÉGÉRE / EMELTETTÉK / BATA JÁNOS PÁL / BATA JÁNOS ANTAL / BATA JÁNOS JÁNOS / ÉS BATA ÉVA / MDCCXCXI.”

A 20. század elején folytatódott a terek szakrális kijelölése és még két alkotás került a város egy-egy forgalmas pontjára. A Jézus szíve-szobor egy igen lendületes, impresszív megfogalmazású, szecessziós talapzaton álló alkotás, melyet a Gazdakör székházánál, az egykori Szent István és Széchenyi utcák háromszög alakú kis teret formáló találkozásánál állítottak fel. A kolozsvári Szeszák Ferenc – Stróbl Alajos tanítványa – készítette alkotásért 16 000 koronát fizetett egy módos parasztpolgár család. Dedikációja azt is elárulja, hogy a felújítást is tehetős hívek vállalták: „JÉZUS / SZENTSÉGES SZIVÉNEK / AJÁNlja / BATA SÁNDOR / ÉS NEJE / REMETE VIKTÓRIA / 1908.” Talapzatán: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE JAVITTATTA 1975 ÉVBEN / DUKAI SÁNDOR / ÉS NEJE / NAGY HERMINA.” A szobor fenntartására az emeltető házaspár a Kegyes Alapok pénztárába háromszáz koronát tett le 1908. december 27-én, hogy annak kamataiból a későbbiekben a fenntartási költségeket fedezék.²⁴

Kevésbé lendületes, inkább a szigorú egyházi megfogalmazású ábrázolásmódot követő Mária szíve-szobor az egykori Deák Ferenc és Árpád utcák találkozásánál lévő kis téren áll, közel a belvárosi Szent Őrőangyalok templomához. A szoborállítás költségeit ismét egy tehetős parasztpolgár család vállalta: „A / BOLDOGSÁGOS SZÜZ MÁRIA / SZEPLŐTELEN SZIVÉNEK / AJÁNlja / DUKAI ANDRÁS / ÉS NEJE / DUKAI AMÁLIA / 1929. / ÓVÁRI J. / SENTA.” A dedikáció szövegéből az évszám és a szomszédos város, Zenta nevének írásmódja utal csupán arra, hogy a 20. század második évtizedében impériumváltás történt.

A szobrok mellett számos keresztet is állítottak a városlakók, elsősorban a településre vezető utak mentén, majd a 20. század első felében már a város fontosabb utcáinak kereszteződésében, illetve a főterekre is jutott a kisemlékekből.

A város délnyugati bejáratánál, a Zentai út és a vasút között a szántók peremén áll a „Kik körösz”²⁵, melyet napjainkban is rendszeresen kékre festenek. Dedikációja: „KERESZTRE / FESZÍTETT / JÉZUS / KÖNYÖRÜLJ / RAJTUNK.” A kereszt lábazatához műanyag flakont erősítettek, amiben állandóan van virág. A szépen gondozott kisemlék egy korábban állított fakereszt helyére került. A Sóti család felmenői által állíttatott és kidőlt fakereszt helyébe: „Sóti Józ. János, Sóti Józ. Vincze és Sóti Józ. Lukács testvérek egy új, erős és csinos kőkeresztet állíttatottak 200 forintért.”²⁶ Az állítás évében, 1902-ben harminckét forintos új keresztalapot is létrehoztak, melyet egy évvel később további hatvannégy koronával bővítettek.²⁷

Zenta felől a város központja felé haladva a Járványkórház mellett áll a Borsos család által emeltetett kereszt: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE / EMELTETTÉK / BORSOS ANDRÁS / ÉS NEJE / SZABADOS ERZSÉBET / 1903.” Még az állítás évében a Kegyes Alapok pénztárába száz koronát helyeztek letétbe Borsos András Ferenc és neje „a vásártér és a zentai országút összeszőgellésén fölállított kőkereszt fenntartására”.²⁸ A keresztet kovácsoltvas kerítéssel vették körbe, lábazatához és kerítésére rendszeresen helyeznek virágot.

A Csákó-kereszt az egykori Újvárosi főutca és Hunyadi utca térré szélesedő sarkán áll. Az egyetlen kereszt a városban melyen az állíttató ragadványneve olvasható: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE / EMELTETTÉK / SZABÓ JÁNOS / CSÁKÓ / ÉS NEJE / PÓSA ROZÁLIA / 1903. / LÖWY M. / SZABADKA.” A Kegyes Alapok pénztárába a kereszt fenntartására száz koronát tettek az állíttatók, melynek kamataiból a kereszt fenntartását kellett biztosítani.²⁹ Míves kovácsoltvas kerítése mögé flakonokban virágot helyeznek a hívek és a kereszt gondozói.

A Szent Pál katolikus templom kertjében áll a Szécsi család által állíttatott kereszt: „DICSÉRTESÉK / A JÉZUS KRISZTUS / OVARY SENTA / ISTEN / DICSŐSÉGÉRE / EMELTETTE / SZÉCSI GYULA / NEJE / BATA ÁGOTA / ÉS LEÁNYUK / VIKTÓRIA / 1940.”³⁰

A volt Zrínyi utca sarkán a vegyesbolt és Nagy Mátyás egykori vendéglője³¹ közelében áll a Losonc-kereszt: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE / EMELTETTÉK / LOSONCZ ANDRÁS / ÉS NEJE / DOBÓ JULIANNA / 1912 JUNIUS 28. / AURER SÁNDOR / ÁRVIZ U 35.” Hátoldalán: „TÁVOL LEGYEN MÁSBAN / DICSEKEDNEM, MINT / A MI URUNK JÉZUS / KRISZTUS KERESZTJÉBEN / GAL. 6. 14.” Az alapítók kétszáz koronát fizettek be a Kegyes Alapok pénztárába, mely összeg kamataiból a kereszt fenntartási költségeit kellett fedezni.³² Az 1990-es évek közepén javították lábazatát és kovácsoltvas kerítését.

A városból kivezető, egykori Szegedi út Falu városrészen átvezető szakasza mellett, a régi szatócsbolt közelében áll a Koncz család által állíttatott kereszt: „KONCZ JÁNOS / CSALÁDJAI. / 1934.” Napjainkban kevésbé szembetűnő, mert a fölé hajló fák lombjai takarják a szépen rendben tartott kisemléket.

A Horgosi út mellett, annak városba vezető szakaszánál áll a missziós kereszt: „SZENT ÉV 1975.” Ez az egyetlen fakereszt a város területén.

A katolikus nagytemplom kertjében két kereszt áll, az egyiket a Sóti család állította és eredeti helyén, a Szentháromság-szobor és a templom főbejárata között található. Dedikációja igen lényegre törő: „SÓTI ANDRÁS / CSALÁDJÁ.”

A Czérna-kereszt eredetileg a Fő tér sarkán, az egykori piactéren állt. A kommunista hatalom azonban a szerbek keresztjével együtt, mely a városháza előtt állt, át helyeztette. Napjainkban a nagytemplom szentélyéhez simuló hittanterem előtt áll. Felirata: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE / EMELTETTE / CZÉRNA / SZILVESZTERNÉ / SZÜL. / TÉNYI ERZSÉBET / 1903. LÖWY M. SZABADKÁN.” Az állíttató a Kegyes Alapokba száz koronát fizetett be, hogy a kamatjövendelmek a „kis piaczon fölállított fehér márvány kereszt fentartására fordíttassanak”.³³

A katolikus temetőkben – négy temetője van a városnak: két katolikus, egy szerb és egy zsidó – több középkereszt is van. A nagy temetőben a főút mellett két 19. századi, rendszeresen festett kereszt áll: „EMELTETTE / LOSONC SÁNDOR / ÚJITATTA FIA / GYÖRGY” és „EMELTETTÉK / ISTEN KEGYELMÉBŐL / BICSKEJI IMRE ÉS / LÁSZLÓ ROZÁLIA / KÖLTÉSÉGÉN.”

A kis temető sírkertjében egy középkereszt áll, mellette harangláb. A rózsaszín márványból készült kereszt feliratának szövege: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE ÁLLÍTTATTA / LOSONCZ FERENCZ / ÉS NEJE / DUKAY ÁGNES / 1887.” Húsz évvel a kereszt felállítása után idősb Losonc Ferenc a Kegyes Alapok pénztárában nyolcvan koronát fizetett be, hogy annak kamataiból a „tőparti temetőben ugyancsak ő által föl állított vörös márvány kereszt fentartására alapul szolgáljanak”.³⁴

A városban mindössze két szakrális kisémléket állíttattak szerb lakosok, illetve a szerb görögkeleti egyházközség. A Fő téri kereszt ma a Szent Mihály Arkangyal görögkeleti szerb templom kertjében áll. Elég későn, a 19. század második felében állították. A kereszt lábazatán a templom védszentje látható. Cirill betűs felirata információban gazdag: „ / ! / / / / 1871.” Talapzat n: „, 1930 . / . / . / / 2005. .” („Isten dicsőségére! / Dicsőséges oltalmazó Krisztusunknak / az emlékművet állíttatja / a hitszerető Pravoszláv Szerb / Egyházközség Ókanizsán / 1871. évben.” A talapzat szövege: „Felújítva 1930. é. / Márványipar Rt. / Szabadka / Ezt a keresztet újította / Leposava Šlezinger / 2005. évben.”)

A szerb temetőben álló középkereszt felirata: „ / / / / / ... / . / / / / ... / / ... / 1899 .” („Isten és megmentő Urunk Jézus dicsőségére / az Úr kiválasztott / apostolának / Szt. Lukács / evangelistának a család oltalmazójának / Isten dicsőségére állították ezt a szent / emléket Vasa Bogosavljev / a világ... / ámen / 1899 év.”)

A *Letopisban*, vagyis a szerb templom és egyházközség történetét megörökítő évkönyvben az alábbiak olvashatók: „ » « 800 .”³⁵ („Vasa Bogosavljev keresztet állíttatott a »disznópiacnak« nevezett helyen 800 korona összegért.”)

A fentiekből látható, hogy mennyire fontos egy közösség életében az egyház táj-építő, tájszervező szerepe. A templomokat – a szerbek 1773–1775-ben, a magyarok 1768-ban és 1912-ben³⁶ – a város központjában építették, a Fő tér közelében vagy a település forgalmas pontjain, hogy hangsúlyozzák jelenlétüket az épített környezetben. Ezt a gyakorlatot követte a tehetős paraszt-polgár réteg, amikor szakrális kisemlékek sorát állíttatta a településen.

Az első szakrális építmény a katolikusok távol a várostól, egy dombon emelték. A tájba épített kálvária a város egyetlen 18. századi emléke. Magyarország más tájain már ebben az időszakban számtalan vallási kisemléket állítottak. Bácska azonban ekkor élte legújabb kori benépesedésének alkalmasint eléggé zavaros korszakát, így nem csoda, ha Magyarokánizsa megtelepedő lakói nem a szakrális kisemlékek állításával voltak elfoglalva.³⁷

Amint azonban a benépesedés nyugvópontra jutott, a vallásos élet táji környezetbe való beillesztése azonnal a figyelem középpontjába került. A 19. században nyolc szakrális kisemlék épült, ebből hatot katolikusok, kettőt ortodoxok emeltek.

Ha megvizsgáljuk ezeket az objektumokat, láthatjuk, hogy négyet a templomok köré szerveződő szakrális térbe, a másik négyet, pedig a liturgikus gyakorlatból következő egyéb szakrális térbe állítottak. A város főterén, a városháza és a szerb templom közelében állították fel a szerbek egyik keresztjüket. Míg a másikat a város egyik forgalmas pontján – közel a szerb temetőhöz –, a Disznópiacra. A katolikus magyarok szintén a központban álló nagytemplomuk kertjében két szobrot, a két katolikus temetőben három keresztet és a Körös-patak torkolatánál egy szobrot állítottak.

A 20. században még kilenc szakrális kisemlék került a város utcáira, tereire a katolikusok anyagi áldoztavállalásának köszönhetően, ebből kettő szobor. Két kápolna/ravatalozó is épült a katolikus nagytemetőben, mindkettő a 20. század elején. A szobrok a város fontos és forgalmas csomópontjaira kerültek. Az egyik keresztet a Fő térre állították, a Haynald Leánynevelő Intézet impozáns tömbje elé, hogy ellensúlyozzák a korábban a térben egyedül álló ortodox szakrális emléket. Ezzel a tér kétpólusúvá vált.

A város katolikus közössége tizenkilenc kisemlék állításával jelölte ki az általa használt szakrális tereket a településen és határában. Az ortodoxok két keresztje is hangsúlyos térszerkezeti csomópontokat jelölt ki: a Fő tér mellett a Disznópiac a város egyik nagy forgalmú, Zenta felé vezető útja volt. Később ennek a keresztnek a térkijelölő funkciója megváltozott, hiszen a szerbek temetőjébe átkerülve, az etnikum által kizárólagosan használt szakrális térbe került.

Ha megvizsgáljuk a dedikációkat, láthatjuk, hogy a húsz kisemlékből mindössze kettőn nem olvasható az állíttató neve.

A két ortodox kereszt egyikén Vasa Bogosavljev, a másikon a Szerb Egyházközség szerepel állíttatóként.

Noha magunk is egyetértünk azzal a megállapítással, hogy a szakrális kisemlékek állításának gyakorlata vallási indíttatású és elsősorban a felekezeti, tehát: a katolikus, a görög katolikus és az ortodox liturgikus térkijelölést szolgálta/szolgálja, mégis fel kell vetnünk a dolog nemzetiségekhez kapcsolódó vonatkozását is.

A város mint közösség kultúráját vizsgálva szembeötlő annak történeti és térbeli tagolódása. A vallások felől közelítve sem kerülhetjük meg a kérdés etnikai tölte-

tének problémáját. Gyakorlatilag azonos, a keresztény kultúrkörhöz tartozó etnikumok alkotják a lakosságot, mégis már ennek vizsgálatakor szembesülünk a ténnyel, hogy az etnikai, szerb–magyar kettősség mellett az ortodox–katolikus vallási kettősséggel is számolnunk kell.³⁸

Egy olyan közösségben, mint amelyet Magyarokanizsa lakossága alkot, óhatatlanul is felmerül a kérdés, hogyan alakultak ki a megjelölendő terek, milyen fontossággal bírtak a közösség életében. Nos, a törzsökösnek számító szerbek, akik a határvidéki korszaktól laknak a településen, és sokáig irányították annak ügyeit, a maguk számára megjelölték a Fő teret. A 18. század végével túlsúlyba kerülő magyarság csak a millennium utáni években érezte annak szükségét, hogy szakrális külsőségekben is megmutassa számbeli fölényét, jóllehet a vallásos lelkületű emberek számára mindig is létezett a szent és a profán élettér gyakorlati kettőssége.³⁹ Esetünkben tehát nem a vallások integráló, hanem sokkal inkább differenciáló szerepével van dolgunk.

A városban élő szerbség etnikai identitásának mindig fontos eleme volt a vallási identitás.⁴⁰ Egyházuk ráadásul „Isten igaz dicsőítését” – *ortho doxa* – a hívek anyanyelvén tette, ami erősítette őket hitükben és küldetéstudatukban egyaránt: határőr katonaként az ország földjét és a hitet harcosan védelmezték a folyó túloldalán lévő hitetlenekkel szemben.⁴¹ Később hasonlóképpen cselekedtek a többségbe került magyarsággal szemben is. Ennek okán korán kialakultak a szakralizált etnikai határok, melyek a szerbség részéről a Fő téri templomuk és a temetőjük körüli terekre korlátozódtak. A szakrális tér településen belüli elhelyezkedése és annak alkalmanként a közösség által koncentrált használata tökéletesen kielégítette az etnikus elvárásokat. Az ortodox karácsonykor történő tölgyaág-égetés, az újévi örömlövés, valamint a húsvéti és a templombúcsú körmenet alkalmával a közösség tagjai a város központi terét használva mutatták meg önmagukat, vették birtokba az általuk fontosnak tartott közösségi helyszíneket.⁴²

A katolikus vallás integráló ereje főként abban mutatkozott meg, hogy a magyarság mellett élő kisszámú német, szlovák és horvát telepések beilleszkedését és hasonulását segítette. Ennek okán a magyar tömb gyorsan fel tudta szívni a nem magyar etnikumokat. A valláshoz, a szertartáshoz való ragaszkodás ebben az esetben az etnikai identitás feladásához vezetett. A beolvadás gyorsan, szinte egy generáció alatt lezajlott.⁴³ A szerbséget ez a fajta szívóhatás nem érintette meg.⁴⁴

Az ortodox szerbekkel ellentétben a katolikusok térhasználata máshogyan alakult, kevésbé koncentráltan használták a városközpont tereit. Korán a tájba építettek szakrális kisemlékeiket, melyekhez a településen kívülre vonultak körmenettel, ott tartottak keresztúti ájtatosságot. Központi ünnepeiken is, mint amilyen a húsvét, az úrnappja az egész város részévé vált szakrális cselekményeiknek. Húsvétkor a városon átvonulva mentek ki a Kálvária-dombhoz, míg úrnappján a település különböző pontjain állítottak sátrakat. Ebből a gyakorlatból nőtt ki az igény, hogy minél több ponton jelöljenek ki szakrális tereket a hívek. Így fokozatosan nőtt a kereszték száma. Mivel a templomba járó katolikus lakosság korábban is zömében magyar volt, napjainkban pedig kizárólagosan az, ezért a térkijelölésnek ez a módja korán etnikus töltetet kapott.⁴⁵

Érdekes jelenség, hogy 1990 után fokozatosan – az állami tiltások megszűntével –, mind a két vallás gyakorlói újra kezdték birtokba venni a korábban használt

szakrális tereket. Elsősorban a templomok közvetlen környezetét, minek következtében az ortodoxok korábbi szakrális térhasználati gyakorlata alig néhány éven belül helyreállt. A római katolikus magyarság azonban tizenhat évvel a kommunizmusban bevezetett állami tiltások megszűnte után sem használja a településen és annak határában korábban kialakított szakrális tereit. A 20. század első felének gyakorlata nem éledt újjá, sőt arra sincsen példa, hogy újabb térkialakításra tettek volna kísérletet.⁴⁶

A közösség vallásgyakorlatának vizsgálatából látható, hogy a katolicizmus integráló ereje mellett, ugyanazon időintervallumon belül a differenciálódás irányába hatott a közösségen belül.⁴⁷ Az ortodoxia viszont kezdettől fogva egy nemzeti közösséghez tapadt, ezáltal segítette a szerbség homogenitásának megőrzését, és még a város határában kialakult tanyasor román nyelvű és ortodox vallású népességét sem tudta integrálni.⁴⁸

A Délvidéket járva hasonló gyakorlattal találkozhatunk a volt Torontál és Temes megyék területén lévő vegyes etnikai összetételű településeken. A német, magyar, szerb és horvát lakosú városok, falvak szakrális térhasználati gyakorlata hasonló képet mutat, mint amilyen a magyarokanizsai példából kitűnik, azzal a szembeötlő különbséggel, hogy főként a többséget képező etnikum, jelesül az ortodoxiához kötődő szakrális térjelöléssel találkozhatunk elsősorban a településeken és azok határában.

Jegyzetek

1. A vidék településtörténetéről részletesebben lásd Klamár Zoltán: *Tanyák, parasztgazdaságok Magyarokanizsa vidékén (1900–2000)*. Szabadka, Kiss Lajos Néprajzi Társaság, 2006, 26–50. p.
2. A város nevét az eltelt századok folyamán többször változtatta a politikai akarat: Ókanizsa/Magyar-Kanizsa (1750–1908), Magyarokanizsa (1908–1918), majd ismét Ókanizsa (1918–1941), Magyarokanizsa (1941–1944), Kanizsa (1944–2003) és végül Magyarokanizsa (2003–), ugyanis a város újra felvette ezt az elnevezést a vajdasági magyar nyelvhasználatban. Mindegyik névalak azonban ugyanazt a települést, a vidék központjának számító kisvárost jelölte/jelöli.
3. Koroknay Ákos: Kanizsa és Martonos határörvidéki korszaka. In Dobos János (szerk.): *Kanizsa monográfiája*. 1. köt. Kanizsa, Cnesa, 1995, 226. p.
4. „A martonosi sánc katolikus kápolnájának erőszakos elfoglalása ellen – mint már említettük – 1689. április 9-én a szegedi harmincados tiltakozott. Ráckevey János a martonosi kapitányhoz intézett levelében azt visszakövetelte a katolikusoknak...” Koroknay: i. m. 299. p. A martonosi példa nem egyedi eset, és mint olyan vonatkozhatott nemcsak egyházi, hanem világi épületekre is.
5. Koroknay: i. m. 237. p.
6. Dudás Endre: *A Tiszáninnen-i Korona Kerületnek rövid múltja, jogviszonya és a korona, mint földesurávi dézma pere*. Szeged, 1868, 6. p.
7. Koroknay: i. m. 313. p.
8. Dudás: i. m. 13. p.
9. A mezővárosi kiváltságokat Mária Terézia adományozta 1751. október 5-én. Az eredeti okirat a Zentai Levéltárban található (ZTL F. 001.5).
10. Koroknay: i. m. 314. p.

11. Fényes Elek: *Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. 2. köt. Pest, Trattner-Károlyi, 1837, 54. p.
12. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. Évi Népszámlálása*. 56. kötet. Budapest, 1912. /Magyar Statisztikai Közlemények./
13. Lásd Bartha Elek: *A szakrális célú határbeli építmények funkcionális kérdései. Keresztek, szobrok, kápolnák*. Szentendre, 1990. /Ház és ember, 6./; Liszka József: *Állíttatott keresztinyi buzgóságbul. Tanulmányok a szlovákiai Kiszálföld szakrális kisémlékeiről*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2000.; Silling István: *Templomok, szentek, imádságok*. Újvidék–Tóthfalu, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, 1994.; Uő: *Megszentelt jeleink. A 250 éves Kupuszina szabadtéri vallási emlékei*. Kupuszina, 2001. /Kupuszina füzetek, 3./; Tüskés Gábor: *Keresztek, feszületek, kálváriák*. *Ethnographia*, 88. évf. (1977) 1. sz. 195–197. p.
14. Vö. Bartha: i. m. 220. p.
15. Lásd még Klamár Zoltán: *Örökségünk. Kanizsai képeskönyv*. Kanizsa, Cnesa, 1996.; Uő: *A kanizsai kálvária*. In Beszédes Valéria (szerk.): *A jó Isten dicsőségére. Írások a vajdasági magyarság népi vallásosságáról*. Szabadka, Kiss Lajos Néprajzi Társaság, 2000.
16. *A Szent Örzőangyalok templomának 1890-ik évi inventáriumában a 17. pont alatt az alábbi olvasható: „3 kőkereszt, a híveknek adományából létesített alapból tartatik”*. Kalocsai Érseki Levéltár (a továbbiakban: KFL), I. b. Magyarkanizsa, Plébániai iratok.
17. Papp György: *Kanizsa és környéke földrajzi neveinek adattára*. 1. köt. Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1982, 102. p. /Vajdaság helységeinek földrajzi nevei, 8./
18. Vö. Liszka József: *A képoszloptól a kápolnáig*. (Javaslat a szakrális kisémlékek magyar terminológiájára.) In uő: *Állíttatott... 19–31. p.*
19. Az alábbi bejegyzések olvashatók a Szt. Pál templom krónikás könyvében: „1947. Eddig az istentiszteletek az egyházi rendelkezések és szokások szerint folytak, ez évben változás állt be, az Úrnapi körmenet a milícia szóbeli rendeletére elmaradt.” A következő évben újabb szigorítást vezettek be: „1948. Ez évben az összes körmenetek: húsvéti, feltámadási, búzaszentelési, és a keresztjáró napok körmenetei a világi hatóságok rendelkezése folytán elmaradtak.”
20. Liszka József: *Adalékok Nepomuki Szent János kiszálföldi tiszteletéhez*. In uő: *Állíttatott... 65. p.*
21. *A Szent Örzőangyalok templomának 1890-ik évi inventáriumának 14. pontjának bejegyzése: „Nep. Sz. János szobra a Tisza partján, alapít. 1866-ban a hívek adományából, fenntartására alapot a község tett” KÉL KFL. I. b. Magyarkanizsa, Plébániai iratok*.
22. KÉL KFL. I. b. Magyarkanizsa, Plébániai iratok.
23. KÉL KFL. I. b. Magyarkanizsa, Plébániai iratok.
24. KÉL KFL. I. b. Magyarkanizsa, Plébániai iratok.
25. Bartha Elek a keresztek állításával kapcsolatban megállapítja: „a leendő kereszt helyét is a tér valamely már meglévő csomópontján jelölik ki: a templom mellett, a temetőben, a keresztútnál, stb. Az objektumok további életében azonban az állíttatás motívumai háttérbe szorulnak, s a felszenteléstől fogva a kereszt önmagában is teljes értékűvé válik”. Bartha: i. m. 220. p.
26. KÉL KFL. I. b. Magyarkanizsa, Plébániai iratok.
27. KÉL KFL. I. b. Magyarkanizsa, Plébániai iratok.
28. KÉL KFL. I. b. Magyarkanizsa, Plébániai iratok.
29. KÉL KFL. I. b. Magyarkanizsa, Plébániai iratok.
30. *A Szent Pál templom krónikás könyvében az alábbiak olvashatók: „A templom elé ez év májusában állította Szécsi Gyula és neje Bata Ágota a kőkeresztet, amelynek ünnepélyes megáldása pünkösöd másnapján volt.”*
31. *A híres vendéglőben működött az Ipartestület Segélyszövetkezete, ami még fontosabbá és forgalmasabbá tette a teret. Tolnai Ottó et. al.: A csönd városa*. Szabadka, Forum Könyvkiadó–Minerva Nyomda, [sz. n.].

32. KÉL KFL. I. b. Magyarokéletről, Plébániai iratok.
33. KÉL KFL. I. b. Magyarokéletről, Plébániai iratok.
34. KÉL KFL. I. b. Magyarokéletről, Plébániai iratok.
- 35.
36. Bővebben lásd Klamár: *Örökségünk...*
37. Vö. Bartha: i. m. 220. p.
38. Vö. Bartha Elek: Etnikai különbségek és a vallások integráló ereje. In Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon (Az 1984 októberében megrendezett konferencia anyaga)*. Miskolc, Miskolci Herman Ottó Múzeum, 1984, 97. p.; Klamár Sára: „Énnekem mindegy, hogy mondjam, magyar vagyok, il' ja da kažem ja sam Hrvat”. Vallási és nemzeti identitás összefüggései a szerémségi Maradékon. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 17. évf. (2005) 3–4. sz. 135–152. p.
39. Sári Zsolt: Az úrnapi körmenet és térszerkezet. In S. Laczkovits Emőke–Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. Konferencia Pápán 1999. június 22–24. 1. kötet*. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2001, 325. p.
40. Vö. Keményfi Róbert: Szakrális tér – „etnicitás” – nemzetállam. Szakrális térfolyamatok elemzési lehetőségei az etnikai dinamika alapján. In Ceri Miklós–Kósa László–T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Parasztli múlt és jelen az ezredfordulón. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai*. Szentendre, Magyar Néprajzi Társaság–Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2000, 35. p.
41. Vö. Farkas Ildikó: Az egyházszakadás, 1054. *História*, 29. évf. (2007) 1. sz. 4–5. p.
42. Lásd Keményfi: i. m. 42. p.
43. Bartha: *Etnikai különbségek...* 100. p.
44. Uo. 98. p.
45. Papp Richárd (2003) Vajdaságban végzett vizsgálatait, tereptapasztalatait alapján a katolikus vallás etnikai töltetének kialakulását a 20. század második évtizede utánra tesztli. Úgy véli, hogy a trianoni traumára kitermelt válasszal van dolgunk.
46. Más vajdasági helységekből új templomokat építettek. Néhány példa a teljesség igénye nélkül: Topolya, Temerin, Udvarszállás, Fejértelep, Zenta. Kupuszinán a 20. század második felében is folytatódott a szakrális kisemlékekkel történő térképeltetés. Lásd Silling: *Templomok...*
47. Lásd Bartha Elek megállapításait. Uő: *Etnikai különbségek...* 99. p.
48. Vö. Klamár Zoltán: i. m. 39–40. p.

Felhasznált irodalom

- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. Évi Népszámlálása*. 56. kötet. Budapest, 1912. /Magyar Statisztikai Közlemények./
- Bartha Elek: Etnikai különbségek és a vallások integráló ereje. In Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon (Az 1984 októberében megrendezett konferencia anyaga)*. Miskolc, Miskolci Herman Ottó Múzeum, 1984, 97–101. p. /A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi kiadványai, 15./
- Bartha Elek: *A szakrális célú határbeli építmények funkcionális kérdései. Keresztek, szobrok, kápolnák*. Szentendre, 1990, 219–226. p. /Ház és Ember, 6./
- Dudás Endre: *A Tiszáninnen Korona Kerületnek rövid múltja, jogviszonya és a korona, mint földesurávi dézma pere*. Szeged, 1868.
- Farkas Ildikó: Az egyházszakadás, 1054. *História*, 29. évf. (2007) 1. sz. 4–5. p.

- Fényes Elek: *Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. 2. köt. Pest, Trattner-Károlyi, 1837.
- Keményfi Róbert: Szakrális tér – „eticitás” – nemzetállam. Szakrális térformák elemzési lehetőségei az etnikai dinamika alapján. In Ceri Miklós–Kósa László–T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai*. Szentendre, Magyar Néprajzi Társaság – Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2000, 33–50. p.
- Klamár Zoltán: *Örökségünk. Kanizsai képeskönyv*. Kanizsa, 1996.
- Klamár Zoltán: A kanizsai kálvária. In Beszédes Valéria (szerk.): *A jó Isten dicsőségére. Írások a vajdasági magyarság népi vallásosságáról*. Szabadka, Kiss Lajos Néprajzi Társaság, 2000.
- Klamár Zoltán: *Tanyák, parasztgazdaságok Magyar-kanizsa vidékén (1900–2000)*. Szabadka, Kiss Lajos Néprajzi Társaság, 2006. /Kiss Lajos Néprajzi Társaság könyvtára, 2./
- Klamár Sára: „Énnekem mindegy, hogy mondjam, magyar vagyok, il’ ja da kažem ja sam Hrvat”. Vallási és nemzeti identitás összefüggései a szerémségi Maradékon. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 17. évf. (2005) 3–4. sz. 135–152. p.
- Koroknay Ákos: Kanizsa és Martonos határvidéki korszaka. In Dobos János (szerk.): *Kanizsa monográfiája*. 1. köt. Kanizsa, Cnesa, 1995, 223–326. p.
- Liszka József: *Állítatott keresztényi buzgóságbul. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisémlékeiről*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2000.
- Liszka József: A képoszloptól a kápolnáig. (Javaslat a szakrális kisémlékek magyar terminológiájára.) In uő: *Állítatott keresztényi buzgóságbul. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisémlékeiről*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2000, 19–31. p.
- Liszka József: Adalékok Nepomuki Szent János kisalföldi tiszteletéhez. In uő: *Állítatott keresztényi buzgóságbul. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisémlékeiről*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2000, 65–79. p.
- Papp György: *Kanizsa és környéke földrajzi neveinek adattára*. 1. köt. Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1982. /Vajdaság helységeinek földrajzi nevei, 8./
- Papp Richárd: *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiái értelmezései*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, 2003.
- Sári Zsolt: Az úrnapi körmenet és térszerkezet. In S. Laczkovits Emőke–Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. Konferencia Pápán 1999. június 22–24.* 1. kötet. Veszprém, 2001, 323–330. p.
- Silling István: *Templomok, szentek, imádságok*. Újvidék–Tóthfalu, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, 1994. /Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság kiskönyvtára./
- Silling István: Megszentelet jeleink. A 250 éves Kupuszina szabadtéri vallási emlékei. Kupuszina, 2001. /Kupuszina füzetek, 3./
- Tolnai Ottó et. al.: *A csönd városa*. Szabadka, Forum Könyvkiadó–Minerva Nyomda, 1982.
- Tüskés Gábor: Keresztek, feszületek, kálváriák. *Ethnographia*, 88. évf. (1977) 1. sz. 195–197. p.

ZOLTÁN KLAMÁR

TERRITORY MARKING PRACTICE OF ETHNIC MINORITIES LIVING IN MAGYARKANIZSA IN THE 18TH – 20TH C.

From the study we can get a picture on how important in the life of a community is the role of country building and area organization of the church. The churches were built – by Serbians between 1773–1775, Hungarians in 1768 and 1912 – in the center of the town, close to the main square or at a busy point of the territory, in order to emphasize their presence in the built environment. This practice was followed by the solvent peasant-civil layer, when placed sacral monuments in the territory.

The first sacral building was built by Catholics far from the town, on a hill. The Calvary built to the country is the only memory of the town from the 18th C. In the 19th C further eight sacral monuments were built, from which six were created by Catholics, and two by Orthodoxies.

When we examine these objects, we can see that four of them were placed to the sacral area around the churches, and the other four to the other sacral area of liturgical practice.

In the 20th C. another nine sacral monuments appeared in the town streets, squares thanks to the financial contribution of Catholics, from which two are statues. Two chapels/ceremonial rooms were built in the Catholic big cemetery, both at the beginning of the 20th C. The statues were placed to the important and busy centers of the town.

The Catholic community of the town signed the sacral squares used by the community by placing eighteen monuments on its area.

The two Orthodox crosses also express strong center of space structure. When we examine the dedications, we can see that from the twenty monuments there are only two on which the name of its creator is not present.

Although the author of the study agrees with statement that the practice of placing sacral monuments is of religious character and serves primarily for territory marking of religions, but discusses its relation to national minority.

The population is practically composed of the identical ethnic group belonging to the religious cultural circle, but at its examination we are faced with the fact that beside the ethnical, Serbian-Hungarian duality we have to consider the Orthodox-Catholic religious duality.

For the Serbians living in the town the ethnic identity was always an important part of religious identity. Moreover, their religion made „true glorification of God“ - ortho doxa - in mother language of its believers that strengthened them in their belief and their mission consciousness, as well.

The integrating power of the Catholic religion showed mainly in that that it helped the small number of German, Slovak, and Croatian settlers living beside the Hungarians to adapt and assimilate.

